

De nationella proven som en arena för likvärdighetsfrågor

TEXT Anette Bagger. Doktorand, Institutionen för naturvetenskapernas och matematikens didaktik, Umeå universitet.

Våren 2010 gjorde Sveriges tredjeklassare nationella prov i matematik för första gången. Jag hade förmånen att 2010-2012 få följa denna process av implementering genom att delta i ett forskningsprojekt som följde återinförandet av de nationella proven i det tredje skolåret. En fråga jag har ställt mig under processens gång: *Vad gör proven mer, än att testa kunskaperna?* Denna fråga besvaras i min avhandling *Prövningen av en skola för alla. Nationella proven i matematik i det tredje skolåret* (Bagger, 2015). Forskningen inriktades på att undersöka några av förutsättningarna för det nationella provet i matematik och då framför allt för eleven i behov av stöd i provsituationen. Här är några av resultaten och slutsatserna som dragits i avhandlingen.

Att elevers kunskaper i matematik hör samman med frågor om likvärdighet är nu ingen nyhet. Tidigare forskning har visat att samhälleliga, kulturella och sociala mekanismer påverkar elevers möjligheter att delta och prestera under nationella prov. Beroende på hur detta går till kan det uppstå exkludering som i sin tur hotar likvärdigheten (Parks och King, 2007). Jag vill mot denna bakgrund börja med att beskriva hur det ser ut med likvärdigheten i Sverige i samband med matematikkunskaper och de nationella proven i matematik. I de utvärderingar som Skolverket gjort och i den statistik som finns i SALSA och SIRIS om provbetyg, slutbetyg och skolors demografi har trenden varit entydig. Kunskaperna i matematik sjunker, vilket också syns i internationella mätningar som TIMSS och PISA. Likvärdigheten tycks dessutom vara på nedåtgående, vilket till exempel framgår av PISA 2009 (Skolverket, 2010). Också Skolinspektionen (2012;2014) har rapporterat om detta. I Skolverkets PM om kunskaperna i matematik har det alltså under ett antal år varit ungefär samma budskap om matematiken: de elever som presterar på den högsta nivån blir färre och de som inte når upp till den lägsta blir fler. Samtidigt tycks pojkarna vara i en särskilt utsatt position och flickorna undervärdera sina kunskaper i ämnet. Elever med utlandsfödda föräldrar och barn vars föräldrar inte har eftergymnasial utbildning får lägre provresultat och betyg. Redan i det tredje skolåret går det att se en skillnad i prestation mellan olika grupper av elever. År 2011 var det 5 procent av eleverna som inte genomförde proven och av dessa hade en övervägande del utlandsfödda föräldrar. Av dem som genomförde proven är det i denna grupp också en lägre andel som når godkänd nivå på

proven. Mest avgörande för om eleven klarat provet är dock föräldrarnas utbildningsnivå (Skolverket, 2011). Redan utifrån detta går det att säga att det finns tendenser som tyder på att provsituationen inte är tillfredsställande ur ett likvärdighetsperspektiv. Skillnaden syns redan i det tredje skolåret i samband med det nationella provet i matematik.

Provet har inslag av high-stakes

Det nationella provet i matematik är inte ett high-stakes test i den bemärkelsen att lärare, elever eller skolor blir av med resurser om de lyckas sämre på provet. Däremot visar det sig i studien att elever tror och tänker att något kan stå på spel. Det visar sig också att lärarna indirekt talar om att något kan stå på spel. Skolan kan exempelvis varken förlora eller få resurser till klassen beroende på provresultaten och lönerna hos de som arbetar i skolan påverkas inte och varken lärare eller rektorer blir omplacerade. Negativ stress är vanligare bland elever med annat modersmål än svenska. Varannan sådan elev ger uttryck för negativ press, medan det är långt mer ovanligt bland elever med svenska som modersmål, där det bara gäller var femte elev. Negativ stress hör i elevernas berättelser samman både med vara en elev i behov av stöd och det förekommer oftare uttalanden om att något står på spel till följd av proven hos elever som ger uttryck för negativ stress.

Ett exempel på vad som kan stå på spel är att elever tänker att tillhörighet i skolan kan påverkas av prov. Man kan genom detta gå miste om sin sociala tillhörighet, kamrater att samarbeta med på lektioner och möjligheten att få en ny mattebok, fröken och att få börja i ett nytt klassrum. En tröst är dock, som en elev uttryckte det, att man fortfarande kan leka med sina gamla klasskompisar på rasten. Det är oftare flickor som pratar om dessa tänkta sociala förluster. Även om det inte är väldigt vanligt förekom alltså en berättelse om att elever tänkte att man inte skulle få fortsätta i klass fyra som följd av att inte presterar tillräckligt bra på proven. En

Foto: Anette Bagger

stark berättelse i detta sammanget är när Ali refererar till välkommbrevet som kom hem under sommarlovet efter trean och där läraren välkomnar eleverna inför nästa skolår. Brevet tolkas av både Ali och hans mamma som ett kvitto på att han får fortsätta i fyran.

mamma trodde inte att jag skulle kunna gå upp till fyran ...mamma sade "lär dig svenska", mamma hon blev rädd hon trodde att jag inte skulle gå. Sedan skickade de och mamma ahahha! Då öppnade hon då sade de: han är välkommen till fyran hon bara ahaha!

Det är svårt att inte ta in det Ali ger uttryck för. Även om han bara är *en* elev, så är det en för mycket. Lovtiden innan brevet kom hem, hade han dessutom gått och funderat över hur det skulle bli. En nioåring ifrågasätter inte, de samarbetar. Eftersom de inte vet att de har rättigheter som provtagare och inte är erfarna sådana och dessutom är i den åldern att de ofta litar på att de vuxna gör det som blir bäst, så ifrågasätter de inte. Tanken som skolan hade i detta fall var god, med tanke på att det är den mottagande läraren som ska arbeta med elevens utveckling fick det bli denna som tog hand om provresultaten och förmedlade dem efter sommaren. Men det innebär en sommar av väntan, eftersom eleven i detta fall tänkte sig att proven faktiskt hade rätt "höga stakes", något som inte lärarna kunde veta om. Tvärtom hade lärarna noga berättat att proven bara skulle informera lärarna om vad eleven kan och att det är till för att läraren ska veta hur de ska undervisa. En nioåring som gör prov, är också ett barn som gör ett prov. En nioåring är ofta en ovan provdeltagare och med barnets förmåga till fantasi. Även om eleverna kan upprepa vad läraren och föräldrarna säger om att proven inte kan göra att man får gå om en klass, så förekommer tankar och fantasier om vad proven kan få för effekter.

Provet aktiverar prestationsfokus och utmanar likvärdighetsfrågor

Provets dubbla syfte av att både utvärdera utbildningens kvalitet och göra lärares bedömningar mer likvärdiga (Lundahl, 2010) innebär att lärarna har att hantera en situation där de blir testade samtidigt som de är testgivare (Bagger, 2015). Undervisningens kvalitet mäts genom att testa elevers kunskaper. Detta har visat sig leda till att lärarna hamnar i dilemman då provets likvärdighet ställs mot elevens. I tredje klass finns en stark omsorgskänsla hos läraren för sina elever och de tillfällen då de olika vågskålarna med likvärdighet sätts mot varandra tycks vara en obekvämlig situation. Dessa situationer gäller oftast elever i behov av stöd eller elever som inte kan svenska tillräckligt väl för att klara av att ta sig an provet på ett fullgott sätt. Med andra ord i situationer då provet inte är tillgängligt för eleven. Här finns stöd i instruktionerna att anpassa på lämpligt sätt, men det verkar fortfarande

vara problematiskt för läraren att göra så. Ibland på grund av bristande resurser och andra gånger på grund av att läraren är en test-tagare som inte bör underlätta för eleven så mycket att provets poäng inte stämmer med vad eleven har för kunskaper och alltså har fått för undervisning.

Under den förra läroplanen (Lpo 94) gjordes en studie av de nationella proven i det femte skolåret. Resultaten påvisade att proven flyttade fokus från samhällets skyldighet att ge en likvärdig utbildning – till individens ansvar att prestera (Lunneblad & Carlsson, 2012). En av slutsatserna i min avhandling är att proven innebär att fokus i verksamheten, hos lärare och elever, rör sig från lärande till kontroll (Bagger, 2015). Ett sådant fokus på prestation tar bort fokus från andra viktiga frågor, de som rör lärandet och undervisningen. Kan dessa prov svara på vad som behöver göras i klassrummet för att verka för likvärdighet och för att stärka lärandet som process? Det finns flera forskare som pekat på att prov som innebär "stakes" (att något står på spel) leder till att läroplanen i praktiken smalnas av, att elever i behov av stöd marginaliseras eller negligeras eftersom de inte bidrar till att förbättra statistiken. Men också för att det arbetssätt som kan bli följden av denna typ av prov är mindre elevaktivt och därför passar vissa elevers lärande sämre. Elever i behov av stöd i matematik har ofta behov av ett mer laborativt och utforskande arbetssätt, vilket inte är fallet om det blir mer av förmedlingspedagogik kring särskilda ämnesområden (Harlen & Crick, 2002). För en elev som är utmanad i sitt matematiska lärande kan dessutom ett prov med flervalsfrågor och en variation av examinationsmetoder passa bättre, än de resonerande och förklarande prov som de nationella proven utgörs av (Powell, 2012; Westwood, 2004). Vad gäller eleverna som är i behov av stöd i matematik så är det också känt att de ofta kopplar ihop en låg prestation med en svag förmåga och som är en sorts statisk beskrivning av vad man duger till och vad man kan lära sig i framtiden (Marks, 2011; Rätty, Kasanen, Kiiskinen, Nykky & Atjonen, 2007). Dessa elever tänker sig inte att prestationen har med uppgiftens svårighetsgrad eller provets konstruktion att göra (Westwood, 2004). Detta är också något som syns i intervjuerna med tredjeklassarna, de ifrågasätter aldrig provets resultat. De vet snarare att provet visar vad de kan och att det är viktigt att ta reda på. Med anledning av detta vill jag citera en skönlitterär text:

Men väg inte er okända skatt på väg och sök inte pejla djupet av er kunskap med sond och lod. Ty ert jag är ett hav, omätligt och utan gräns. Säg inte: "Jag har funnit Sanningen" utan hellre: "jag har funnit en sanning".
Ur Profeten av Khalil Gibran.

Vad menar jag då med detta? Jo, att poängen som mått på uppnådd prestation också kan visa på andra "sanningar" eller omständigheter. Jag menar också att kunskaper kan vara både djupa och svåra att få fatt på. Med provens hjälp kan skolan ta rätt på en del av vad elever kan inom ett område i läroplanen, en bedömning som behöver kompletteras med andra bedömningar av elevens kunskaper. Trots detta publiceras tabeller med hur skolor är rankade utifrån prov och betyg. Elevers prestationer har på detta sätt blivit ett sätt att mäta skolors kvalitet på. En annan fråga att ställa sig i förhållande till detta är vad elever hör och förstår av den allmänna debatten om kunskaper, prov och ranking. Eleverna i det tredje skolåret är nio år gamla. Kanske lägger de inte märke till vad som sägs, tänker vi vuxna. Men det verkar inte så. I alla fall en del av dem har uppfattat det allvarliga läget och den låga nivån av kunskaper. Sofie i studien gav sin bild av vad som sägs och vad det kan betyda.

För det har ju varit mycket prat på tv:n att eleverna får dåligare...alltså dåligare...vadheter det...alltså dåligare svar...hur ska man säga...dåligare svar på provet...inte rätt...betygen...de börjar få IG och G och sådant där och det ska det ju inte behöva vara...så de kanske...de kanske, kommunen kanske kollar...de vill ju bara att det ska gå bra för oss att vi ska kunna välja vad vi vill, när vi ska välja jobb.

Att bara få G, kan alltså vara ett problem eller innebära en brist. Men barnen finner sig i testandet, de vet också att de vuxna vill hjälpa till. Vill att barnen ska bli bättre. Sofie nämner också att elevernas prestation på något sätt hör samman med en valfrihet i livet. Att klara av proven och få höga betyg, kan alltså leda till något viktigt som kommer senare i livet. Det Sofie säger stämmer också väl överens med vad före skolministern Jan Björklund sade om varför det är så allvarigt med de låga kunskaperna i matematik, det kan hota vår framtid som nation.

Matte är mycket av basen också i hela de naturvetenskapliga ämnena och i teknik och därför är det viktigt för hela den svenska ja, för Sveriges ställning som industrination och att matte sjunker så kraftigt i resultat de senaste 20 åren det är ytterst oroväckande och det är därför vi gör denna stora satsning.
(Radiointervju i Sveriges Radio den 6 september 2011).

Detta uttalande är inte någon specifikt svensk företeelse. Exempelvis i Australien finns liknande tongångar. Det finns ett marknadstänkande kring skolan som verksamhet som leder till att eleverna beskrivs som produkter. Elever som inte behärskar det språk som provet ges på, blir med ett sådant synsätt, mindre

attraktiva (Lange & Meaney, 2014). Viktigt att komma ihåg här är att detta inte skulle behöva diskuteras som en fråga om vilka som klarar eller inte klarar av provet utan snarare en fråga om provets utformning och på vilket sätt genomförande och utformning är tillgängligt för alla elever. Det vill säga hur de nationella proven i matematik är tillgängliga för alla elever och vilka slutsatser som dras av resultatet.

Sammanfattningsvis några ord på vägen i provpraktiken

Elevernas berättelse visar på att testandet är en personlig upplevelse och där det finns tydliga sociala dimensioner. De behov som elever berättar om handlar så gott som aldrig om funktionsnedsättningar eller matematiken, utan om känslor av otillräcklighet, ledsenhet, okunskap eller osäkerhet. En stor del i detta är att eleven inte känner till sin egen förmåga eller provets utseende. En utmaning för skolan är att bemöta tredjeklassaren som en legitim provdeltagare, men samtidigt som det unga barnet är. Det är motsägelsefullt att den hänsyn som tas till att barnen är unga och den strävan som finns efter att avdramatisera provsituationen samtidigt kan leda till att barnen inte blir bemötta som legitima provdeltagare. Sådant som troligen kan minska elevernas stress kan vara att de vet provets eventuella konsekvenser, att de får tillbaka provets resultat en rimlig tid efter att provet genomförts och har insikt i de egna förmågorna och provets utseende. Sist men inte minst är det högst centralt att provkonstruktionen och genomförandet inbegriper att provet är tillgängligt för alla provdeltagare, om inte så kommer provets poäng att innebära något helt annat än vad eleven hade för matematiska kunskaper och fel slutsatser dras om både individen och grupper av elever, på både lokal och nationell nivå.

Barnläkaren Lars H Gustavsson sade en gång: "Det gäller att mäta det man vill utveckla, istället för utveckla det man kan mäta". Det fokus på prestationen som finns i kontexten av en marknadsanpassad och målstyrd skola leder till att det blir viktigt för skolor att faktiskt utveckla det som kan mätas. Det kommer nämligen att stå i tidningarna efteråt, i form av rankinglistor. Jag vill därför avsluta med att göra en synvända om testandet. Vad mäter proven också? Hur vill vi använda resultaten och vad ska de få för effekt i verksamheten? Med utgångspunkt i dessa frågor och säkert några andra, går det att nå ännu en bit på väg i det stora och fina uppdraget att erbjuda en utbildning som är likvärdig och kompenserande, även i provsituationen.

anette.bagger@umu.se

För referenser se www.sfsp.se